

**MINISTERUL EDUCAȚIEI , CERCETĂRII,
TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE MUZICĂ
BUCUREȘTI**

TEZĂ DE DOCTORAT

Psihologia relației dirijor-orchestra

-Rezumat-

DOCTORAND:

LUBNAN BAALBAKI

INDRUMĂTOR ȘTIINȚIFIC:

PROF. UNIV. DR. DAN DEDIU

2017

CUPRINS SCHEMATIC

INTRODUCERE

Capitolul I : Considerente istorico-stilistice asupra artei dirijorale

1. Despre geneza funcției dirijorale
  - Aspecte etimologice
2. Etape evolutive-pilon, caracteristici și particularități funcționale în arta dirijorală
  - Preambul la evoluția dirijatului în simbioză cu muzica însăși
    - De la Antichitate la cheironomia medievală
    - De la Renaștere la perioada Barocului
    - De la Clasicism la epoca romantică
3. Aspecte complementar-istorice dintr-o perspectivă contemporană

Capitolul II: Repere psihologice în arta dirijorală

1. O parafrază filozofico-estetică
2. *Leadership*-ul: calitatea necesară dirijorului
  - Aspecte generale: *Teorema prin asociere*
  - Dirijorul ca *Leader*
  - „Cu” sau „fără” dirijor? Reliefaarea importanței *leadership*-ului
  - Caracteristici, calități și beneficii ale *leadership*-ului
  - Leader vs. Manager*
  - Importanța *viziunii* pentru *leadership*
    - De la *viziune* la *țeluri*
    - Prevederea sau *a vedea imprevizibilul*
3. De la *autoritate absolută*, la *parteneriat* și *modelare psihologică*
4. Componente psihice complexe
  - Disponibilități perceptive
  - Nivele de manifestare a empatiei în demersul interpretativ
5. Repere și strategii psihologice în abordarea repertorială
6. *Anxietatea de performanță*: o realitate a artei interpretative

Capitolul III: Ipostaze interpretative paradigmatice

1. N. Rimski-Korsakov: *Șeherezada* op. 35 și *1001 de nopți*

Incursiune biografică

Contextul istoric

Aspecte ale programatismului

Despre geneza și programul suitei

Analiza structurală

Partea întâi: *Marea și Corabia lui Sindbad*

Partea a doua: *Prințul Kalendar*

Partea a treia: *Tânărul prinț și tânăra prințesă*

Partea a patra: *Festival la Bagdad. Marea. Corabia lovindu-se de stânci*

2. Între dialogul subiectiv și comunicarea obiectivă

Decaloguri pentru dirijori

CONCLUZII

INDEX DE NUME

LISTA FIGURILOR PREZENTATE

BIBLIOGRAFIE

ANEXE

Anexa 1: Corelarea mâinilor cu diverse sisteme teoretice

Anexa 2: Lista cronologică (selectivă) a reprezentanților artei dirijorale

Anexa 3: Analiza funcțional-armonică, *deconstructivă*, a progresiei cu tema regelui Schahriyâr

Anexa 4: Distribuția procesării muzicii la nivelul creierului

Cuvinte cheie: arta dirijorală, relația cu orchestra, psihologie, comunicare, *leadership*

În urma activității dirijorale pe care am întreprins-o, incluzând colaborări cu diferite orchestre, experiența și observațiile m-au făcut să concluzionez că relația psihologică, bine conștientizată, între dirijor și orchestră, face ca întregul spectacol sau concert să poată fi unul de succes.

Abordarea acestui aspect psihologic în clădirea carierei mele mi-a deschis un nou orizont în ceea ce privește concepția vocației dirijorale. M-am gândit că este posibil ca experiențele acumulate să nu determine concluzii ferme, pe termen lung. Este cert, însă, faptul că toate aceste experiențe sunt puncte de pornire pentru a înțelege mai bine unul din misterele vocației de dirijor, și anume construirea relației dirijor-interpret, altfel spus, relația psihologică dintre dirijor și orchestră.

Munca unui dirijor depășește rolul de organizator care *asamblează* elemente. Dirijorul, spre deosebire de alți interpreți instrumentiști, interpretează muzica prin conducerea sau influențarea unei mase de instrumente și instrumentiști; el aici se impune, sfătuiește, conduce și realizează, însă, fără o bază solidă, fundamentată pe criterii psihologice, relația dintre un dirijor și ansamblul său nu va putea fi una simbiotică. Deplina comuniune, bazată pe încredere, parteneriat, respect, devotament, dragoste față de muzică, toate în spirit reciproc, implică rezonanțe psihice complexe.

Am ales acest subiect pentru importanța influenței acestui parametru în cariera unui dirijor. De aceea, văd întreaga cercetare de față ca nefiind exhaustivă, ci ca pe o deschidere, prin investigările istorico-funcționale și analizarea diferitelor aspecte psihologice, înspre înțelegerea mai aprofundată a profesiei artistice de dirijor și, implicit, a relației dirijor-orchestră.

Capitolul întâi, intitulat „Considerente istorico-stilistice asupra artei dirijorale”, tratează aspecte legate de geneza, contextul și particularitățile funcționale ce aparțin artei dirijorale, urmărite în mod evolutiv și în strânsă legătură cu structurile muzicale regăsite în diferite perioade stilistice. Etapele evolutive sunt urmărite începând cu Antichitatea, trecând prin Renaștere, Baroc, Clasicism și Romantism, până la perioada modernă și contemporană. Pe măsură ce ne apropiem de situația actuală, constatăm o serie de problematici cu totul noi apărute în arta dirijorală, precum și ponderea parametrului psihologic, crescută semnificativ.

Capitolul al doilea, intitulat „Repere psihologice în arta dirijorală”, se axează pe importanța aspectelor psihologice în cadrul relației dirijor-orchestră, în special pe conceptul de *leadership*. *Leadership*-ul este funcția de asociere și de practică a managementului strategic, amplificată într-un context de responsabilitate socială. Există o multitudine de cercetări efectuate în domeniul conceptual al *leadership*-ului. Teoriile și ideile rezultate din aceste cercetări se grupează în mai multe categorii de leadership: *Teoria „Marelui Om”*, *Teoria Trăsăturilor*, *Contingențe*, *Situaționale*, *Comportamentale*, *de Management*,

Participative, Transformaționale, însă categoria fundamentală, poate chiar subestimată în prezent, este cea de *asociere*. Această categorie pornește de la ideea următoare: *esența leadership-ului stă în asocierea părților pentru a obține excelența viziunii*.

Leadership-ul este activitatea de a conduce oamenii spre o viziune comună. Folosirea cuvântului „teoremă” este semnificativă în termenul „teorema asocierii”, pentru că implică existența dovezii palpabile că *leadership*-ul se referă la asocierea părților. De-a lungul timpului, am văzut mulți lideri ce au exemplificat această poziție, ceea ce dovedește faptul că nu putem fi cu adevărat lideri fără să ne adaptăm la formulă.

Leadership-ul dirijoral se definește prin modul în care dirijorii își folosesc aptitudinile, cunoștințele și caracterul pentru a crea nu doar un produs muzical, ci și o experiență muzicală semnificativă. Mai mult decât tehnică, mai mult decât cunoștințe, mai mult decât talent, mai mult decât personalitate – *leadership*-ul este cheia marilor dirijori și a ansamblurilor performante.

Capitolul al treilea, intitulat „Ipostaze interpretative paradigmatică”, se concentrează pe analiza muzicală a lucrării compozitorului Nikolai Rimski-Korsakov, *Șeherezada* op. 35, împreună cu programul ce stă la baza acestui opus, și, nu în ultimul rând, pe reliefarea aspectelor psihologice din perspectiva relației dirijor-ansamblu. Este vorba de comunicarea cu ansamblul orchestral, în cadrul repetițiilor, pe parcursul pregătirilor actului interpretativ concertistic. Experiența ne arată că pentru obținerea acestei atmosfere „sănătoase” de lucru mijloacele de comunicare între un dirijor și ansamblul cu care lucrează trebuie utilizate corespunzător și contextual, comunicarea devenind o unealtă deosebit de importantă în vederea asigurării succesului. Am observat, din interacțiunea cu ansamblurile specifice, că această comunicare poate fi – și chiar trebuie să fie – ramificată în două ipostaze:

1. *Nivelul subiectiv* – prin care înțeleg tot ceea ce cuprinde caracterul narațiunii, povestirea, mijloace de expresie literară (precum comparații, metafore etc.) și chiar discursuri sau analogii cu substrat filozofic, tot ce aparține sentimentelor și afectivității.
2. *Nivelul obiectiv* – adică întreg arsenalul terminologic, specific, din care se alcătuiește limbajul tehnic / indicațiile tehnice.

Cred, fără nici o urmă de dubiu, că alegerea nivelului de comunicare, precum și justa proporționare a celor două niveluri este o sarcină deosebit de importantă în cadrul psihologiei

relației dirijor-ansamblu. Cât ne permitem să alocăm nivelului subiectiv, spre exemplu, și cât ne permite timpul fizic efectiv din cadrul unei repetiții, este o chestiune ce ține de strategia psihologică și context, deopotrivă. Nu toate orchestrele sunt la fel. Acest postulat ne ajută să înțelegem cât de importantă este comunicarea cu oamenii care stau în fața noastră și cât de decisivă este ipostaza prin care alegem să comunicăm cu ei, atunci când vine vorba de satisfacerea unor necesități, dorințe sau scopuri artistice.

În **Concluzie**, specificul artei dirijorale implică o serie de aspecte ce depășesc granițele propriu-zise ale artei sunetelor - muzica. Deoarece comunicăm cu oamenii, cu sufletele vii care alcătuiesc ansamblul, locul și importanța psihicului, în tot acest proces, este bine conturat. Am încercat să relievez importanța psihologiei în arta dirijorală, mai exact faptul că este nevoie de o bună înțelegere a psihologiei umane, atunci când vorbim de activitatea propriu-zisă pe care orice dirijor o realizează: interacțiunea cu ansamblul artistic, adică interacțiunea cu oamenii. Am căutat să ofer o imagine cât mai complexă a conceptului de *leadership*, cu aplicații în domeniul artei dirijorale, tocmai pentru a înțelege importanța acestui parametru în ceea ce am numit psihologia relației dirijor-ansamblu.

BIBLIOGRAFIE

- ****The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, Ed. Stanley Sadie, 2001, vol. IV
- *** *Larousse, Dicționar de mari muzicieni*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000
- ***DEX, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2009
- *** DTM – *Dicționar de termeni muzicali*, autor Academia Română, Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu”, Editura Enciclopedică, București, 2010
- Abraham, Gerald, *The New Oxford History of Music, Volume IX, Romanticism (1830–1890)*, Oxford University Press, 1990
- Adorno, Theodor, *Zu einer Theorie der musikalischen Reproduktion*, Ed. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2001
- Adorno, Theodor, *Teoria estetică*, Editura Paralela 45, Pitești, 2006
- Albrecht, Karl, *Social Intelligence: The New Science of Success* (San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2006)
- Arnheim, Rudolf, *Forța centrului vizual – Un studiu al compoziției în artele vizuale*, Editura Polirom, București, 2012

- Banciu, Gabriel, *Introducere la estetica retoricii muzicale*, Editura Media Musica, Cluj-Napoca, 2006
- Baril, Jacques, *Dictionnaire de danse*, Le Seuil, Paris, 1964
- Bennis, Warren, *On Becoming a Leader*, Cambridge, MA: Perseus Books, 1989
- Bergson, Henri, *Eseu asupra datelor imediate ale conștiinței*, traducere și studiu de H. Lazăr, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993
- Bratin, Jack, *Calendarul muzicii universale*, Editura Muzicală, București, 1966
- Brelet, Giselle, *L'Interprétation créatrice: Essai sur l'exécution musicale*, Editura Presses Universitaires de France, Paris, 1958
- Bughici, Dumitru, *Dicționar de forme și genuri muzicale*, Editura Muzicală, București, 1974
- Bughici, Dumitru, *Suita și Sonata*, Editura Muzicală, București, 1965
- Carse, Adam, *Life of Jullien*, W. Heffer & Sons, Cambridge, New York, 1951
- Chailley, Jaques, *40000 de ani de muzică*, Editura Muzicală, București, 1967
- Compayre, Gabriel, *The Elements of Psychology*, Editura Forgotten Books
- Dediu, Dan, *Cei 9 „i” sau cum compunem – Posibil ghid de compoziție după metoda ficționalistă*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 2012
- Dediu, Valentina Sandu, *Alegeri, Atitudini, Afecte – Despre stil și retorică în muzică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2010
- Del Mar, Norman, *Anatomy of the Orchestra*, Editura University of California Press, 1983
- Della Corte, Andrea, *L'interpretazione musicale eli interpreti*, Editura Vincenzo Bona, Torino, 1951
- DeNora, Tia, Adorno, Theodor W., *After Adorno: rethinking music sociology*, Editura Cambridge University Press, 2003
- Doroș, Vasile, *George Enescu în constelația muzicii universale – George Enescu dans la constellation de la musique universelle*, trad. în lb. fr. G. Cluck, M. Cojan, Editura RAO, București, 2005
- Eagleton, Terry, *The Ideology of the Esthetic*, Blackwell Publishers, Oxford, 1990
- Evans, C. Stephen, *Kierkegaard, An Introduction*, Cambridge University Press, New York, 2009
- Farnsworth, Paul Randolph, *The social psychology of music*, Editura Iowa State University Press, 1969
- Fuchs, Peter Paul, *The psychology of conducting*, Editura MCA Music, 1969
- Gastoué, Amédée, *Melodica Gregoriană*, Editura Muzicală București, 1967
- Gheorghită, Nicolae, *Perspective semiotico-semantice în cheironomia muzicală bizantină*, în Revista *Muzica* nr.1/2001
- Goleman, Daniel, *Inteligența emoțională*, Editura Curtea Veche, București, 2008

- Goleman, Daniel, *Inteligența socială*, Editura Curtea Veche, București, 2007
- Greenleaf, Robert K., *Servant Leadership: A Journey into the Nature of Legitimate Power and Greatness*, New York: Paulist Press, 1977
- Griffiths, Steven, *A Critical Study of the Music of Rimsky-Korsakov, 1844-1890*, New York: Garland, 1989
- Grout, Donald Jay; Palisca, Claude V., *A History of Western Music*, Editura W. W. Norton & Company: New York, 1996
- Gruber, R.I., *Istoria muzicii universale*, Editura Muzicală, București, 1963
- Hackman, J. Richard, articol publicat în revista: *Sonorities*, University of Illinois School of Music, 2007
- Hallam, Susan Ian Cross; Thaut, Michael, *The Oxford handbook of music psychology*, Editura Oxford University Press, 2009
- Hargreaves, David J., *The developmental psychology of music*, Editura Cambridge University Press, 1986
- Hegel, G. W. F., *Prelegeri de estetică*, Editura Academiei, București, 1966
- Hegel, G. W. F., *Enciclopedia științelor filozofice*, partea I, *Logica*, București, 1962
- Herman, Vasile, *Formele muzicii medievale europene*, Conservatorul de Muzică „Gh. Dima”, Cluj- Napoca, 1978
- Hunter, James C., *The World's Most Powerful Leadership Principle: How to Become a Servant Leader*, Colorado Springs, CO: WaterBrook Press, 2004
- Jacobson, Julius H., *The classical music experience: discover the music of the world's greatest composers*, Sourcebooks, Illinois, 2003
- Keller, Hans, Wintle, Christopher, *Music and psychology: from Vienna to London, 1939-52*, Editura Plumbago Books and Arts, 2003
- Kemenade, J. F.; Son, M. J.; Heesch, N. C., *Performance anxiety among professional musicians in symphonic orchestras: a self-report study*, Psychological Report, 77, (2), 1995
- Kierkegaard, Søren, *Opere II/1, II/2, Sau-Sau*, traducere din daneză, postfață și note de Ana-Stanca Tabarasi, Editura Humanitas, București, 2009
- Kilián, Szigeti, *Jubilate! A gregorián ének kézikönyve, Magyar kórus, Budapest, 1948*
- Kouzes, James M.; Posner, Barry Z., *Leadership Challenge*, Ed. a 3-a, CA: Jossey-Bass, San Francisco, 2002
- Latham, Alison, *The Oxford Companion to Music*, Oxford University Press, Oxford, 1938
- Lawson, Colin (Ed.), *The Cambridge Companion to the Orchestra*, Cambridge University Press, UK, 2003
- Lerdhall, F., Jackendoff, R., *O Teorie Generativă A Muzicii Tonale*, Arpeggione, 2011

- Lessing, G.E., „Opere”, vol. 1, ESPLA, București, 1958
- Levitin, Daniel J., *Creierul nostru muzical*, Editura Humanitas, București, 2013
- Lieberson, Goddard, *The Columbia Book of Musical Masterworks*, New York: Allen, 1947
- Marcus, Stroe, *Empatia: Cercetări experimentale*, Editura Academiei R.S.R., București, 1971
- Maxwell, John C., *The 21 Irrefutable Laws of Leadership* (Nashville: Thomas Nelson Publishers, 1998)
- Merișescu, Gheorghe, *Istoria Muzicii Universale*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1964, Vol. I
- Messick, David M., Kramer, Roderick Moreland, *The psychology of leadership: new perspectives and research*, Editura Routledge, 2005 - Business & Economics
- Miller, Libuse Lukas, *In Search for the Self, The Individual in the thought of Kierkegaard*, Muhlenberg Press, Philadelphia, 1961
- Morley, Thomas, *A Plain and Easy Introduction to Practical Music* (Londra, 1597 repr. Londra, 1963)
- Nagel, J. J., *Stage fright in musicians: A psychodynamic perspective*, Bulletin of Menninger Clinic, 57, (4), 1993
- Neuschel, Robert P., *The Servant Leader: Unleashing the Power of Your People*, East Lansing, MI: Vision Sports Management Group, Inc., 1998
- Nicolescu, M., *Handel*, Editura Muzicală, București, 1970
- Peters, Francis E., *Termenii filozofiei grecești*, traducere de Dragan Stoianovici, Editura Humanitas, București, 2007
- Pricope, Eugen [et al.], *Ghid de concert*, Editura Muzicală, București, 1961
- Răducanu, Mircea Dan, *Introducere în teoria interpretării muzicale*, Editura Dan, Iași, 2003
- Rimsky-Korsakov, N. A., *Ma vie musicale*, introd. et adapt. E. Halpérine Kaminsky, *Éditeur Pierre Lafitte*, Paris, 1914
- Rudd, Anthony, *Kierkegaard and the Limits of the Ethical*, Oxford University Press, 1993
- Salmon, P., *A Psychological Perspective on Musical Performance Anxiety: A Review of the Literature*, Medical Problems of Performing Artists, 5, 1990
- Saunders, E. Dale, *Symbolic Gestures in Buddhism* (Gesturi Simbolice în Budism), în: *Artibus Asiae*, Vol. 21, No. 1 (1958)
- Schiller, F., *Scrieri estetice*, Editura Univers, Traducere și note de Gheorghe Ciorogaru, București, 1981
- Schonberg, Harold C., *Viețile marilor compozitori*. trad. Anca Irina Ionescu, București: Lider, 2008
- Schuftan, Werner, *Manuel de danse*, E. Malfère, Paris, 1938

- Seashore, Carl Emil, *Psychology of music*, Editura Courier Dover Publications, 1967
- Shapiro, Nat, *An Encyclopedia of Quotations About Music*, New York, 1978
- Spengler, Oswald, *Omul și filosofia vieții*, Ed. Aion, Oradea, 1996
- Stolear, Zinovie, *Ce este muzica? – mijloacele de expresie și genurile muzicale*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1976
- Stravinski, Igor, *Poetica Muzicală*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din Republica Socialistă România, București, 1967
- Ștefănescu, Ioana; Varga, Ovidiu, *Curs de istoria muzicii universale (Secolul XIX-XX)*, vol. 2, Conservatorul „Ciprian Porumbescu”, București, 1966
- Timaru, Valentin, *Ansamblul muzical și arta scriiturii pentru diversele sale ipostaze*, Editura Institutului Biblic „Emanuel”, Oradea, 1999
- Timaru, Valentin, *Analiza muzicală între conștiința de gen și conștiința de formă*, Editura Universității din Oradea: Oradea, 2003
- Timaru, Valentin, *Dicționar noțional și terminologic*, Editura Universității din Oradea, 2004
- Tompson, Wendy, *The Great Composers*, Editura Hermes House: Londra, 2004
- Trocan, Lelia; Cârțu, Emil, *Enciclopedie de muzică universală – memento pentru discofilii (de la muzica barocă la cea contemporană)*, Editura Enciclopedică, București, 2000
- Ulrich, Homer; Pisk, Paul A., *A History of Music and Musical Style*, Editura Rupert Hart-Davies: Londra, 1963
- Wade-Matthews, Max, *Music an Illustrated History an Encyclopedic of Musical Instruments and the Art of Music*, Hermes Haus, 2001
- Wagner, Richard, *Opera și drama*, Editura Muzicală, București, 1983
- Wilson, Glenn Daniel, *Psychology and performing arts*, Editura Taylor & Francis, 1991
- Wis, Ramona M., *The Conductor as Leader: Principles of Leadership Applied to Life on the Podium*, Gia Publications, 2013

Bibliografie de specialitate

- Andreescu, Horia, *Arta dirijorală – Prolegomene privind interpretarea dirijorală*, Editura Universității Naționale de Muzică București, 2005
- Andriesei, Petru, *Arta conducerii muzicale*, Editura Universității Naționale de Muzică, București, 2003

- Bagrinovski, M., *Tehnica mișcării brațelor în dirijorat*, Școala Superioară de Dirijori Militari ai Armatei Sovietice, 1947
- Barenboim, Daniel, *A Life in Music*, Editura C. Scribner's Sons, 1992
- Bena, Augustin, *Curs practic de dirijat coral*, Ed. Muzicală, București, 1958
- Berlioz, Hector, *Le parfait chef d'orchestre*, Editura Henry Lemoine, Paris, 1948
- Berlioz, Hector, *Memorii*, Editura Muzicală, București, 1962
- Bica, D. N., *Evoluția esențializată a actului dirijoral și dirijorul de cor. Personaj carismatic, în Perspective asupra fenomenului muzical*, Simpozion cu participare internațională, Universitatea Emanuel din Oradea, 2011
- Botez, D.D., *Tratat de Cînt și Dirijat Coral I și II*, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, București, 1982
- Bugeanu, Constantin, *Perspectivele creatoare ale actului dirijoral*, în: Revista Muzica, nr. 9-10/1987, București
- Carse, Adam, *The Orchestra from Beethoven to Berlioz. A History of the Orchestra in the half of the 19th century, and of the development or orchestral baton-conducting*, Edited by Heffer & Sons, Cambridge, 1948
- Carse, Adam, *Life of Jullien*, W. Heffer & Sons, Cambridge, New York, 1951
- Cavallini, Ivano, *Il direttore d'orchestra*, Editura Marsilio, Veneția, 1998
- Ciupeiu, Tudor, *Gest, formă, culoare, sunet. Despre potențele plastice ale artei dirijorale*, Teză de doctorat, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Arte și Design, 2014
- Constantin, Marin, *Arta construcției și interpretării corale*, Teză de doctorat, Conservatorul de Muzică „Gh. Dima”, Cluj-Napoca, 1984
- Dmitrevski, G.A., *Conducerea și dirijarea corului*, Editura Muzghiz, Moscova, 1948
- Ehmann, Wilhelm, *Die Chorführung*, Editura Bärenreiter, Kassel, 1964
- Forrai, Miklós, *A karvezető (Dirijorul de cor)*, Editura Magyarokórus, Budapesta, 1941
- Galkin, Elliott W., *A history of orchestral conducting: in theory and practice*, Editura Pendragon Press, 1988
- Gâscă, Nicolae, *Arta dirijorală*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1982
- Geoldeș, Avram, *Corul de cameră – Factor novator în evoluția vieții muzicale românești*, Editura Universității din Oradea, 2000
- Green, E. A. H., *The Modern Conductor, ed. a VI-a*, Prentice Hall: New Jersey, 1997
- Groza, Cornel - *Arta corală de la partitură la realizarea sonoră*, Teză de doctorat, Academia de Muzică „Gh. Dima” Cluj-Napoca, 2006
- Klink, Waldemar, *Der Chormeister*, Edition Schott, Mainz, 1952
- Lualdi, Adriano, *L'Arte di Dirigere L'Orchestra*, Editura Ulrico Hoepli, Milano, 1957
- Marcu, Chr. Boris, *Dirijorul Ansamblului de amatori*, Editura Muzicală, București, 1958

- Para, Ciprian, *Concepția interpretativă în demersul dirijoral*, Editura Arpeggione, Cluj-Napoca, 2005
- Pricope, Eugen, *Dirijori și Orchestre*, Editura Muzicală, București, 1971
- Românu, Ion, *Dirijorul de cor și cântul coral*, Tipografia Universității Timișoara, 1973
- Rudolf, Max; Stern, Michael, *The grammar of conducting: a comprehensive guide to baton technique and interpretation*, Editura Schirmer Books, 1994
- Russo, A., *El director de coro*, Buenos Aires: Ricordi, 1984
- Scherchen, H., *Lehrbuch des Dirigierens*, Ed. B. Schott's Söhne, Mainz, Copyright 1929 by J.J. Weber, Leipzig
- Scherchen, H., *Lehrbuch des Dirigierens*, Ed. B. Schott's Söhne, Mainz, Copyright 1929 by J.J. Weber, Leipzig
- Schonberg, Harold, *The Great Conductors*, Simon & Schuster, 1967
- Surlașiu, Lucian, *Curs de dirijat cor*, Conservatorul de Muzică „Gh. Dima”, Cluj, 1946
- Thomas, Kurt, *Lehrbuch der Chorleitung*, vol. I, II, III, Editura Breitkopf & Hartel, Leipzig, 1957
- Vicol, Ion; Vancea, Zeno, *Dirijorul de cor*, E.S.P.L.A., București, 1955
- Wagner, Richard, *Über das Dirigieren*, Ed. Leipzig, Arhiva Universității din Toronto

Webografie:

https://en.wikisource.org/wiki/A_Dictionary_of_Music_and_Musicians/Ornithoparcus,_Andreas

https://ro.wikipedia.org/wiki/O_mie_și_una_de_nopti

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/396017/mudra>

<http://www.jstor.org/stable/3249027>

<https://archive.org/details/berdasdirigier00wagn>

http://www.kennedy-center.org/calendar/?fuseaction=composition&composition_id=2145

<http://www.gutenberg.org/files/19860/19860-h/19860-h.htm>

<https://musescore.com/user/1831606/scores/1099746>